

УДК 316.277:[316.74:2]

МЕХАНІЗМИ СТВОРЕННЯ ТА ОРГАНІЗАЦІЇ ЗНАННЯ ЗДОРОВОГО ГЛУЗДУ РЕЛІГІЙНОЮ ОСОБИСТІСТЮ

Лазаренко І. С.

аспірантка,

кафедра соціальних структур та соціальних відносин,

Київський національний університет ім. Т. Г. Шевченка.

В статті проводиться аналіз феноменологічної концепції пояснення організації знання здорового глузду, що є основою для конструювання соціальної реальності особистістю. Наводяться специфічні фактори, які впливають на механізми створення знання здорового глузду релігійною особистістю.

Ключові слова: феноменологія, «здоровий глузд», релігійний світогляд, феноменологічна соціологія.

В статье проводится анализ феноменологической концепции объяснения организации знания здравого смысла, что является основой для конструирования социальной реальности личностью. Приводятся специфические факторы, которые влияют на механизмы создания знания здравого смысла религиозной личности.

Ключевые слова: феноменология, «здравый смысл», религиозное мировоззрение, феноменологическая социология.

The paper analyzes the concept of phenomenological explanation of common sense knowledge that is the basis for the construction of social reality personality. We give specific factors that influence on the creation mechanisms of common sense knowledge by religious personality.

Key Words: phenomenology, common sense, religious outlook, phenomenological sociology.

Дослідження структур соціальної реальності релігійної особистості, на нашу думку, наразі є вкрай актуальним, оскільки, глобалізація та інкультурація змінює та розмиває не лише культурні, етнічні але й релігійні кордони. Вступаючи в інтеракції із членами інших релігійних громад та конфесій, які часто-густо є просто сусідами, люди повинні враховувати особливості їх релігійного сприйняття суспільних норм та правил поведінки. Яскравим та, на жаль, трагічним прикладом проблем співвідношення світського та релігійного бачення світу стала трагедія в паризькому сатиричному виданні «Шарлі Ебдо».

Вивести соціально-феноменологічне дослідження за межі суто філософського розуміння та закласти підвалини нового методологічного підходу у вивченні формальних структур повсякденних людських взаємодій вперше зумів австрійський соціолог Альфред Шюц. Саме із його ім'ям пов'язують виникнення нового стилю теоретизування у соціології, який отримав назву феноменологія. Феноменологічний підхід, базуючись на твердженні, що соціальний світ не є об'єктивним, а пов'язаний із інтерпретаціями соціальних явищ у свідомості індивіда, дає поштовх до розвитку нових досліджень у галузі вивчення соціального світу релігійної особистості. В процесі конструювання соціального світу релігійна особа стикається із дихотомією знання: світського та релігійного. А саме, конструюючи свій соціальний світ, релігійна особа з одного боку орієнтується на світські норми, приписи та інтеракцію, а з іншого боку включена у світ релігійних канонів та установок і взаємодіє із специфічною соціальною групою – релігійною громадою. Проблема полягає в тому, яким чином і наскільки глибоко вкорінюються елементи одного чи другого знання у життєвий світ, або ж у світ здорового глузду, і за рахунок чого відбувається цей процес.

Мета нашого дослідження полягає у з'ясуванні механізмів організації знання здорового глузду релігійною особистістю. У відповідності до проблеми та мети дослідження буде вирішено наступні дослідницькі завдання:

1. розглянуто та узагальнено теоретичні концепції феноменологічної теорії, які пояснюють особливості конструювання знання здорового глузду;
2. з'ясовано місце та роль «домашньої» групи в процесі створення знання здорового глузду релігійною особистістю;
3. розкрито специфіку впливу біографічної ситуації на механізми створення типізації повсякденної реальності та, власне, інтерсуб'єктивного світу релігійної особистості.

Аналізуючи стан вивчення проблеми, слід зазначити, що окрему групу складають напрацювання, що лежать в основі всієї концепції теоретизування феноменологічної соціології. Це класики цієї теорії – А. Шюц, П. Бергер та Т. Лукман. Серед посткласичних феноменологів вагомий внесок у процес дослідження теорії і практики конструювання соціальної реальності релігійної особистості зробили Н. Амерман, Г. Дейві, Е. Пейс, Л. Давідман, Л. С. Кларк, М. Льовгайм, П. Льюїт та ін.

У вітчизняних дослідженнях можна виділити праці М. Злотої, Є. Ільєнкова, Л. Рязанової, М. Паращевіна, А. Нильського, О. Симончук, В. Шинкарука, О. Шульги та В. Докаша.

Наукова цінність феноменології, на думку її фундаторів, полягає у здатності реконструювати і трансформувати первісні «чисті переживання» у різновид пізнавальної діяльності людини. А. Шюц намагався осмислити соціальний світ у його суто людському бутті з уявленнями, мотивами і цілями індивідів, які діють у цьому світі. Аналіз суспільства, на думку А. Шюца, вимагає суб'єктивного компонента в пояснювальній схемі життєвого світу.

А. Шюц визначає соціальну реальність як «всю сукупність об'єктів і подій усередині соціокультурного світу як досвіду повсякденної свідомості людей, що живуть своїм повсякденним життям серед подібних до себе і пов'язаних з ними різноманітними відносинами інтеракції. Це світ культурних об'єктів і соціальних інститутів, у яких усі ми народилися, усередині якого ми повинні знайти собі точку опори і з яким ми повинні налагодити взаємини» [8, с.131].

Зазначимо, що пізнання світу індивіда починається із контакту за допомогою почуттів, таких як слух, нюх, дотик, зір, смак. Це найпростіший спосіб створення образів речей та явищ. Проте цього не достатньо, і в процесі соціалізації людина починає організовувати оточуючий світ у явища. Вона класифікує свій чуттєвий досвід у вигляді речей, які володіють певними типовими характеристиками. Таким чином відбувається процес створення типізацій, за допомогою яких люди вступають у взаємодію із іншими індивідами, знаючи, що інші бачать оточуючі явища у такий же спосіб.

Підкреслимо, що у феноменологічній традиції накопичення типізацій пояснюється створенням т.зв. «конструктів першого порядку». Під цим терміном ми маємо на увазі повсякденні інтерпретації соціального досвіду, за рахунок яких особа входить у соціальний світ та взаємодіє із іншими індивідами. Постійно накопичуючи конструкти першого порядку, індивід створює запас знання, який А. Шюц називає «знанням здорового глузду».

Хоча життєвий світ, або «світ здорового глузду», не є приватним, а звичним для особи світом, який зумовлений інтеракціями між людьми, що належать до однієї соціальної групи («домашньої» групи), створюється він за рахунок накопичення знання здорового глузду, який є унікальним для кожної особистості, оскільки, як пише А. Шюц «із самого початку є інтерсуб'єктивним» [9, с. 217]. Інтерсуб'єктивність, в даному випадку, постає як спосіб пояснення індивідуального сприйняття життєвого світу через свідомість індивіда. Проте вона не відкидає момент типовості організації соціальної реальності у відповідності із суспільними уявленнями, нормами та зразками поведінки.

Релігійна особистість – це окрема людина в сукупності її якостей, серед яких певне місце займають її релігійні властивості, здатність стати суб'єктом релігійної діяльності. Такій особистості властива така якість, як «релігійність», яку утворюють у свідомості відповідні уявлення, ідеї, віра, потреби, почуття, а в поведінці – відвідування храму, молитва, участь у богослужінні, вчинення релігійних обрядів, святкування релігійних свят, виконання треб і т.д. Отже, серед набору конструктів першого порядку у релігійної особистості будуть і ті, які були створені під впливом її віри у трансцендентне, тих цінностей, норм конфесійних правил поведінки, які вона отримує від релігійної громади, сім'ї, духовної школи, парафії, монастиря, духовно-культурних центрів, засобів масової інформації та ін. Таким чином, релігійна людина зіштовхується із соціальною реальністю у 2 площинах: 1) взаємодія із соціальними інститутами та організаціями; 2) релігійними установами та «домашньою групою».

Такої ж думки притримувались послідовники А. Шюца – П. Бергер та Т. Лукман. Вони наголошували на тому, що для функціонування в соціумі людині потрібне знання цього світу. Процес створення запасу повсякденного знання (у А. Шюца – «знання здорового глузду») залежить від трьох компонентів: 1) конкретної ситуації; 2) запасу повсякденного досвіду; 3) біографії індивіда.

Запас повсякденного знання багато в чому залежить від конкретної ситуації, в якій знаходиться суб'єкт, і є результатом накопиченого ним досвіду. З іншого боку, кожне сприйняття відноситься до потоку живого досвіду і до біографії суб'єкта. Крім того, кожна ситуація визначається і змінюється в залежності від запасу знання. Так що запас знання знаходиться в генетичному, структурному та функціональному взаємозв'язку із ситуацією. Обмеженість ситуації, а також просторово-часове і соціальне розміщення суб'єкта є основними елементами запасу знання, що відіграють більш важливу роль у формуванні запасу знання, ніж специфічні досвідчені дані, що входять в його зміст [3, с.120-122].

Важливу роль в запасі знання відіграє шаблонне (або рутинне) знання, що займає проміжне положення між основними його елементами і специфічним змістом. До нього відносяться, по-перше, ті функціональні тілесні рухи, що стали звичними (плавання, катання на ковзанах, ходьба і т. д.). По-друге, в нього входить корисне знання, що представляє собою

сукупність навичок і дій, скоєних стандартно і автоматично за якоюсь метою (куріння, рубання дров і т. д.). Дехто стверджує, що певні елементи релігійних ритуалів також можуть належати до шаблонного знання. Т. Лукман зазначає, що будь-яке обрядове знання релігійної особистості є набутиим і укоріненим або за рахунок сімейної соціалізації, або в ході соціалізації всередині релігійної громади. Таким чином, обрядове знання частково належить до шаблонного, а саме до другої дефініції шаблонного знання – «корисне знання». «Корисне знання» з точки зору релігії – це комплекс дій і рухів, які людина виконує у відповідності до місця і ситуації шаблонно (тобто за звичкою), переслідуючи певну моральну мету. Саме орієнтація на духовну потребу виконання тої чи іншої дії віруючим відрізняє такий вид повсякденного знання, від того знання, яке індивіди використовують в поза релігійному середовищі [1, с. 330-337].

Так звана «домашня» група у феноменологів є ще одним елементом формування знання здорового глузду особистості. Адже індивід, вступаючи у світ, не одразу підпадає під вплив соціальних інститутів, а соціалізується спершу у колі сім'ї, родичів, друзів. А. Шюц особливо підкреслює, що для типізації об'єктів та оцінки соціальних дій кожен індивід використовує ту шкалу вимірювань, яка характерна для його «домашньої» групи, що має загальні конструкти першого порядку. Відповідно, особистість, що виховується у релігійній сім'ї, отримує знання про священне, ті релігійні постулати, які притаманні її релігійній конфесії. Те саме він отримує ще через друзів, які часто також належать до однієї релігійної групи, та у релігійних організаціях [6, с.122].

Отже, інтерсуб'єктивний світ однієї «домашньої» групи може істотно відрізнитися від інтерсуб'єктивного світу іншої «домашньої» групи. Звідси і виникає те, що індивід з однієї соціальної групи («домашньої» групи) бачить об'єкти інакше, ніж людина з іншої соціальної групи. Саме завдяки інтерсуб'єктивності повсякденне знання і життя індивідів однієї групи відрізняється від інших. Так виникають відмінності між «Ми» – групою, в якій індивід відчуває себе як вдома і «Вони» – групою (інша група, в якій складно зрозуміти конструкти першого порядку її членів, через що виникають побоювання і недовіра). У соціології відмінності між «Ми» -групою і «Вони» -групою трактуються як відмінності між внутрішньогруповими і міжгруповими відносинами. Вивчення пари протилежних відносин дозволяє спостерігати «перерви поступовості» в соціальній реальності, порівнювати різні самості. Як вважає Шюц, при переході індивіда з однієї соціальної групи в іншу, йому неминуче доводиться стикатися не тільки з іншим соціокультурним порядком але і з тим, що члени нової групи керуються своїми знаннями, мають свою, специфічну шкалу вимірювання значень і соціальних об'єктів. Для прибульця можуть виникати і проблемні ситуації, і навіть катаклізми.

Всі члени суспільства підпадають під процеси трансформації інтерсуб'єктивного знання, переданого «домашньою» групою до вимог інших соціальних груп (освітньої, робочої тощо), тому що це знання не є сталим. Проте релігійна особистість адаптує те, що для неї є священним. Тому А. Шюц і Т. Лукман вважали, що в процесі інтеріоризації «буденного» і «сакрального» знання створюються нові смислові структури, які дозволяють адаптувати двоекторну орієнтацію релігійної особистості. Це і дозволяє їй вступати в інтеракції із членами інших груп та соціальними інститутами [9, с.253-258].

Процес створення знання здорового глузду, на думку феноменологів, пов'язаний із біографічною ситуацією індивіда, яка позначає цілу низку детермінант, таких обставин її народження, виховання, дорослішання, культурними, ідеологічними, етнічними та релігійними впливами. Біографічна ситуація – умова, яка робить світ «узагалі» (соціальну реальність) світом кожної «конкретної» особистості. Вона являє собою певну транскрипцію (спосіб пояснення та інтерпретації) соціокультурних та біологічних факторів. Біографічна ситуація є своєрідною перспективою бачення світу, де індивід є ніби центром світу. А. Шюц, пояснюючи біографічну ситуацію, пише: «Це місце, що моє тіло займає у світі, моє актуальне тут виявляється тим самим стартовим пунктом, з якого спрямовуються всі мої дії. Це, так би мовити, нульова точка в моїй системі координат... І так само моє актуальне зараз є джерелом усіх тимчасових перспектив, у згоді із якими я організую явища світу» [8, с. 132].

Кожна людина народжується в рамках біологічної ситуації і протягом свого життя трансформує її внаслідок своєї діяльності в соціумі. Народжуючись в певній країні, в певному культурному, етнічному, релігійному середовищі, людина своєрідно типізує предмети і явища. Наприклад, якщо людина народилась у глибоко релігійній сім'ї, то конструкти першого порядку, сформовані внаслідок типізації релігійного досвіду, який передається «домашньою» групою, будуть сильно відрізнитись від тих, які продукують світські інститути та нерелігійні групи. Відповідно особистість буде слабо включатись у процеси взаємодії із ними або ж перебувати у стані конфлікту інтересів із ними. Наразі спостерігається тенденція (особливо серед протестантських течій) проводити разом не лише час відведений на богослужіння але й вільний час. Організуються клуби по інтересах, літні табори, концерти та вистави для

членів релігійної громади, волонтерська робота тощо. Зазначимо, що релігійній особистості комфортно перебувати в цьому середовищі за рахунок спільної біографічної ситуації, детермінованої конфесією.

Все вище наведене дає підстави сформулювати певні висновки. На нашу думку, феноменологічна концепція, яка скеровує свою дослідницьку увагу на подвійність соціальної реальності і безпосередню участь у її конструюванні кожного конкретного індивіда якнайкраще дозволяє визначити механізми створення та накопичення знання про світ повсякденності релігійної особистості. Феноменологи ведуть мову про подвійність соціального світу (суспільство як об'єктивна та суб'єктивна соціальна реальність). Так само як і запас здорового глузду релігійної особистості має орієнтацію на світські та сакральні конструкти першого порядку.

Отже, людина починає пізнавати світ за рахунок простих, даних їй від народження почуттів (нюх, слух, зір, смак тощо). В процесі соціалізації вона починає узагальнювати більш складні явища соціального характеру, типізуючи їх. Тобто надаючи їм певних типових властивостей. Внаслідок типізацій створюються конструкти першого порядку. Це повсякденні інтерпретації соціальних явищ та процесів. Це саме ці конструкти, які гарантують індивіду, що інтеракції з іншими можуть бути успішними внаслідок однакового бачення світу. Накопичення типізацій призводить до збільшення конструктів першого порядку, які, власне, і складають знання «здорового глузду», формуючи цим самим інтерсуб'єктивний світ в рамках природньої установки, або ж життєвий світ (також «світ здорового глузду»).

Отримання інформації про світ, тобто створення конструктів першого порядку, відбувається в т.зв. «домашній» групі, до якої можна віднести сім'ю, родичів та друзів. Ще одним ключовим механізмом формування знання здорового глузду виступає біографічна ситуація, яка пояснюється певною детермінованістю позиції індивіда у просторі і часі. Біографічна ситуація з одного боку позначає обставини її народження, дорослішання та виховання і вплив різних чинників, а з іншого – позначає ситуацію, відштовхуючись від якої, індивід вступає у взаємодію із соціальною реальністю або іншими індивідами.

В процесі створення знання здорового глузду релігійна особа зіштовхується із специфічними факторами, які коригують цей процес. Механізми типізації явищ або створення конструктів першого порядку тісно пов'язані із рівнем її релігійності. В «домашній» групі, релігійній общині через проповіді та спеціалізовану літературу релігійна особистість отримує знання про трансцендентне і про сакральний світ, на досягнення якого вона орієнтована. Таким чином, її знання здорового глузду буде різко відрізнятися від світсько орієнтованої особистості. Проте в повсякденному житті релігійна особистість безумовно потрапляє під вплив соціальних інститутів: освіта, політика, культура, ЗМК. Таким чином, вона не може уникнути інтеріоризації світських та сакральних норм, ціннісних орієнтацій, моделей поведінки, які складають її інтерсуб'єктивний світ. Важливим є те, що «домашня» група виступає як «Ми» – група, відповідно інші групи, із якими індивід вступає у взаємодію, сприймаються як «Вони» – група, норми, цінності, зразки поведінки якої часто відрізняються. Релігійна особистість, яка перебуває в оточенні таких самих віруючих, часто уникає надмірного спілкування із іншими групами. Це підтверджує кількість гуртків, які організовуються релігійними організаціями для проведення вільного часу.

Також у випадку із релігійною особистістю специфічний вплив має і біографічна ситуація. Релігійна особа разом із місцем народження, соціальним статусом сім'ї, етнічною приналежністю отримує і релігію. Більшість тих осіб, які ідентифікують себе як «релігійна особистість» отримали ту чи іншу конфесію спадково, тому що так виховали батьки. Або ж прийшли самі до воцерковлення, що також підкреслює значення їх особливої біографічної ситуації. Та відправна точка, яка позначається як біографічна ситуація, в більшості випадків несе в собі певне релігійне навантаження (ступінь релігійності оточення).

Отже в організації знання здорового глузду релігійна особистість приймає два набори конструктів першого порядку: сакральні та світські, які існують у синтезованому вигляді. Рівень релігійності особистості, її «домашньої» групи, біографічна ситуація впливають на процес інтеріоризації цих конструктів у повсякденне життя, створюючи відповідну лінію поведінки.

Література

1. Бергер П. Религиозный опыт и традиция / П. Бергер // Религия и общество: Хрестоматия по социологии религии. – М.:Наука 1996. – 422 с.
2. Докаш В. І. Специфіка формування та соціалізації віруючої особистості / В. І. Докаш //Актуальні проблеми психології особистості та міжособистісних взаємин, 21-22 травня

- 2013 р. – Кам'янець-Подільський: Матеріали V міжнародної конференції / За ред. С. Д. Максименка, Л. А. Онуфрієвої. – Кам'янець-Подільський. – 2013. – С. 62-66.
3. Руткевич Е. Д. Феноменологическая социология П.Бергера / Е. Д. Руткевич // Социс. – 1990. – № 7. – С. 119-127.
4. Симончук О. Повсякденне життя / О. Симончук // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 1998. – № 4-5. – С. 212-246.
5. Тупахина О. В. Религиозная биография как форма нарративизации жизненного мира верующих (на примере православных христиан) / О. В. Тупахина // Журнал социологии и социальной антропологии. – 2012. – Том 15 №1. – С. 185 – 197.
6. Шульга О. Типологія поняттєво-категоріального апарату феноменологічної соціології / О. Шульга // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2007. - № 4. – С. 119-131.
7. Шюц А. Некоторые структуры жизненного мира / А. Шюц // Вопросы социальной теории: Научный альманах. – 2008. – Том II. Выпуск 1 (2) Социальная реальность: концепции и методология исследований / Под ред. Ю.М. Резника. М.: Институт философии РАН; Междисциплинарное общество социальной теории, 2008. – С. 72 – 87.
8. Шюц А. Структура повседневного мышления / А. Шюц // Социологические исследования. – 1988. – № 2. – С. 129 – 137.
9. Шюц А., Лукман Т. Структури життєсвіту / А. Шюц, Т. Лукман – К.: Український центр духовної культури. – 2004. – 560 с.